Omega Journal of Interdisciplinary Research and Development
ISSN: 3072-4708
Volume 01, Issue 03, June, 2026
Website: https://omegajournals.org

RAQAMLI DALILLARNING MAQBULLIGI VA ULARNI JINOYAT PROSESSIDA RASMIYLASHTIRISH TARTIBI

Xolmurodova Sevinch Jumanazarovna
Yuridik fakulteti 3-bosqich talabasi
Termiz davlat universiteti

Abstract
Annotatsiya:
Ushbu maqolada jinoyat protsessida raqamli (elektron) dalillarning tushunchasi, ularning o‘ziga xos protsessual-huquqiy xususiyatlari va an'anaviy ashyoviy dalillardan farqli jihatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda raqamli dalillarning maqbullik mezonlari, xususan, ma'lumotlarning daxlsizligi, ayniyati va kelib chiqish qonuniyligini ta'minlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, elektron qurilmalarni olib qo‘yish, ko‘zdan kechirish, ulardan nusxa (klon) olish, kodlarni qayd etish hamda sud-axborot-texnika ekspertizasini tayinlashning protsessual tartibi tizimli ravishda tadqiq etilgan. Maqola yakunida milliy jinoyat-prosessual qonunchiligini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: Raqamli dalil, elektron ma'lumot, maqbullik, jinoyat protsessi, xesh-kod , daxlsizlik, kiber-ekspertiza, bayonnoma, klonlashtirish.

Introduction

XXI asrning birinchi choragi yakunlanishi arafasida global miqyosda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining shiddatli rivojlanishi va ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha jabhalari to‘liq raqamlashtirilishi jinoiy faoliyatning ham tubdan transformatsiyalashuviga olib keldi. Bugungi kunda an’anaviy jinoyatlarning aksariyati (firibgarlik, o‘g‘rilik, tamagirlik, kontrabanda) kiberfazoga ko‘chib ulgurdi, shu bilan birga faqat virtual muhitga xos bo‘lgan kiberhujumlar, kompyuter tizimlariga noqonuniy kirish va shaxsiy ma’lumotlarni o‘g‘irlash kabi jinoyatlar ulushi geometrik progressiya bilan ortib bormoqda. Bunday sharoitda an’anaviy ashyoviy dalillar (qog‘oz hujjatlar, biologik va barmoq izlari, moddiy buyumlar) o‘zining birlamchi va yetakchi o‘rnini elektron

Omega Journal of Interdisciplinary Research and Development
ISSN: 3072-4708
Volume 01, Issue 03, June, 2026
Website: https://omegajournals.org

shakldagi ma'lumotlarga, ya'ni raqamli dalillarga bo'shatib bermoqda. Hozirgi kunda deyarli har qanday jinoyat ishi bo'yicha smartfonlar, kompyuterlar, messenjerlardagi yozishmalar, ijtimoiy tarmoqlar, bulutli omborlar hamda bank ilovalarining log-fayllari kabi virtual izlar tergov va sud amaliyotida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lmoqda[1]. Biroq raqamli ma'lumotlarning o'ziga xos o'zgaruvchanligi, masofadan turib soniyalar ichida osongina o'chirilishi, tahrirlanishi yoki butunlay yo'q qilinishi mumkinligi huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sud tizimi oldiga o'ta jiddiy huquqiy va texnik muammolarni qo'ymoqda. Agarda an'anaviy moddiy dalilning daxlsizligini jismoniy muhrlash orqali ta'minlash nisbatan oson kechsa, raqamli axborotni aniqlash, olish va saqlash jarayonida yo'l qo'yilgan zarracha texnik yoki protsessual xato butun bir dalilning maqbulligini (yaroqliligini) batamom yo'qotishiga va pirovardida sud tomonidan mutlaqo rad etilishiga olib kelishi mumkin[2] . Shu sababli, sud-tergov amaliyotida raqamli dalillarni to'plash, ko'zdan kechirish, ulardan nusxa olish va protsessual rasmiylashtirishning mukammal va xatosiz ishlaydigan mexanizmlarini yaratish bugungi kun yuridik fanining eng dolzarb va kechiktirib bo'lmas vazifalaridan biridir. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda sud-huquq tizimini liberallashtirish, jinoyat protsessini raqamlashtirish (masalan, "Elektron jinoiy ish" tizimining joriy etilishi) bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shunga qaramay, amaldagi O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-prosessual kodeksida (JPK) "raqamli dalil" yoki "elektron dalil" tushunchalarining aniq va mustaqil huquqiy maqomi, ularni jinoyat protsessida rasmiylashtirishning o'ziga xos individual talablari hali ham qonunchilik darajasida tizimlashtirilmagan[3]. Sud-tergov amaliyotida tergovchilar elektron ma'lumotlarni ko'p hollarda an'anaviy "ashyoviy dalil" (JPK 203-moddasi) yoki "boshqa hujjatlar" (JPK 204-moddasi) toifasiga kiritib, sun'iy ravishda umumiy qoidalar asosida rasmiylashtirishga majbur bo'lmoqdalar[4]. Bu holat esa xalqaro standartlar (masalan, kiberjinoyatchilik bo'yicha Budapesht konvensiyasi prinsiplari) hamda zamonaviy kiber-kriminalistika qoidalariga har doim ham to'liq javob beravermaydi. Mazkur yo'nalishda mahalliy huquqshunos olimlar va kriminologlar tomonidan qator tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, raqamli

[1] Rustambayev M.H. Kiberjinoyatlar va ularga qarshi kurashishning huquqiy asoslari. – Toshkent: TDYUU, 2023. – B. 45-48.
[2] Mason S., Seng D. Electronic Evidence. 5th ed. – London: Institute of Advanced Legal Studies, 2021. – P. 89-102.
[3] O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-prosessual kodeksi // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 2024-y.
[4] To'laganov A.A. Raqamli dalillar bilan ishlashda protsessual muammolar // Huquq va burch. – Toshkent, 2023. – №8. – B. 31-34.

Omega Journal of Interdisciplinary Research and Development
ISSN: 3072-4708
Volume 01, Issue 03, June, 2026
Website: https://omegajournals.org

dalillarning aynan "maqbulligi" (admissibility) mezonlari bo‘yicha yagona protsessual algoritm va metodologik baza to‘liq shakllanmagan.

Ushbu ilmiy maqolaning bosh maqsadi — jinoyat protsessida raqamli dalillarning maqbulligi mezonlarini ham nazariy, ham amaliy-kriminalistik jihatdan chuqur tahlil qilish hamda ularni rasmiylashtirishning huquqiy va texnikaviy tartibini takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun tadqiqot doirasida quyidagi aniq vazifalarni hal etish belgilab olindi: Raqamli dalil tushunchasining virtual va o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berish orqali uning huquqiy tabiatini an’anaviy dalillardan farqlash; Elektron ma’lumotlarning daxlsizligi va o‘zgarmasligini (integrity) isbotlashda kiber-kriminalistik tushunchalar — Xesh-kodlar hamda "bitma-bit nusxa olish" usulining protsessual va amaliy ahamiyatini asoslash; Amaliyotda raqamli dalillarni aniqlash, olish, kiber-himoya ostiga olish (muhrlash) va ko‘zdan kechirish jarayonida yo‘l qo‘yiladigan odatiy protsessual xatolar hamda ularning huquqiy oqibatlarini tahlil qilish; Milliy jinoyat-prosessual qonunchiligidagi bo‘shliqlarni tahlil qilish hamda rivojlangan davlatlarning ilg‘or xorijiy tajribasini inobatga olgan holda JPK normalariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish bo‘yicha ilmiy takliflar tayyorlash. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli tahlil, mantiqiy, qiyosiy-huquqiy, kiber-kriminalistik modellashtirish hamda ekspert baholash metodlaridan keng foydalanildi.

Zamonaviy yuridik fanda raqamli yoki elektron dalil tushunchasiga yagona ta’rif berish masalasi hamon munozarali bo‘lib qolmoqda. Huquqiy nuqtayi nazardan, raqamli dalil — bu jinoyat ishi uchun ahamiyatli bo‘lgan, elektron-raqamli shaklda qayd etilgan, maxsus texnik qurilmalar yordamida o‘qiladigan va protsessual qonunchilik talablariga muvofiq to‘plangan ma’lumotlardir. Texnik tomondan esa, bu har qanday elektron tashuvchida (magnit, optik, yarimo‘tkazgichli) ikkilik kod (0 va 1) ko‘rinishida saqlanadigan va tarmoqlar orqali uzatiladigan axborot massividir. Jinoyat-prosessual qonunchiligida ushbu tushunchani faqat moddiy tashuvchining o‘zi (masalan, flesh-karta yoki disk) bilan cheklash xatodir, chunki mazmuniy qimmatga ega bo‘lgan narsa qurilmaning o‘zi emas, balki uning ichidagi virtual axborotdir.

Raqamli dalillar o‘zining tabiati bo‘yicha an’anaviy moddiy dalillardan keskin farq qiladi va quyidagi o‘ziga xos xususiyatlarga ega:

Omega Journal of Interdisciplinary Research and Development
ISSN: 3072-4708
Volume 01, Issue 03, June, 2026
Website: https://omegajournals.org

Virtual va nomoddiy tabiati: Uni bevosita ushlab bo‘lmaydi, ko‘rish va his qilish uchun har doim texnik vositaga (interfeysga) ehtiyoj seziladi. **Yuqori darajadagi o‘zgaruvchanlik (Volatillik):** Kompyuter yoki telefon o‘chirilganda, tizim qayta yuklanganda yoki oddiygina internetga ulanganda ham log-fayllar va vaqtinchalik ma’lumotlar (RAM) avtomatik o‘zgarishi yoki o‘chib ketishi mumkin. **Nusxalanish osonligi va daxlsizligi:** An’anaviy ashyoviy dalilning nusxasi ko‘chirilganda uning sifati o‘zgaradi yoki nusxa asl nusxadan farq qiladi. Raqamli ma’lumotlardan esa uning strukturasiga shikast yetkazmagan holda mutlaqo bir xil (bitma-bit) nusxa olish mumkin. **Masofaviy boshqaruv:** Jinoyatchi jismonan boshqa davlatda turib, jinoyat sodir etilgan hududdagi server yoki telefondagi ma’lumotlarni birgina buyruq orqali masofadan o‘chirib tashlashi mumkin.

Sud-tergov amaliyotida ko‘p duch keladigan raqamli dalillarni shartli ravishda uchta yirik guruhga ajratish mumkin:

Kommunikatsiya ma’lumotlari: Telegram, WhatsApp, Instagram kabi messenjer va ijtimoiy tarmoqlardagi shaxsiy va guruh yozishmalari, audio-video qo‘ng‘iroqlar qaydlari, e-mail xatlari. **Tizimli va tarmoq ma’lumotlari:** IP-manzillar, server loglari (kirish-chiqish vaqtlari), marshrutizator qaydlari, provayderlar taqdim etgan trafik ma’lumotlari. **Multimedia va joylashuv ma’lumotlari:** Smartfonlardagi GPS koordinatalari, Google Maps geolokatsiya tarixi, raqamli videokuzatuv kameralari (DVR) va smart-soatlar qayd etgan ma’lumotlar.

Raqamli dalillarning sudda qonuniy kuchga ega bo‘lishi, birinchi navbatda, ularni qo‘lga kiritish usullarining qonuniyligiga bog‘liq. Fuqarolarning shaxsiy yozishmalari, telefon so‘zlashuvlari daxlsizligi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan himoyalangan. Shu sababli, gumon qilinuvchining smartfonini ochish, uning Telegram yozishmalarini ko‘zdan kechirish yoki bulutli saqlash omborlariga kirish faqat va faqat **sud sanksiyasi** yoki kechiktirib bo‘lmaydigan hollarda qonunda belgilangan maxsus protsessual tartibda amalga oshirilishi shart. Sanksiyasiz olingan har qanday elektron ma’lumot JPKning 95-1-moddasiga muvofiq maqbul emas deb topiladi.Elektron ma’lumotlar sudga taqdim etilgunga qadar tergovchi yoki boshqa shaxslar tomonidan o‘zgartirilmaganligini isbotlash raqamli kriminalistikaning eng og‘riqli nuqtasidir. Buning uchun texnik va huquqiy yechim sifatida **Xesh-kodlar** qo‘llaniladi. Xesh-funksiya (MD5, SHA-256 algoritmlari) — bu har qanday

Omega Journal of Interdisciplinary Research and Development
ISSN: 3072-4708
Volume 01, Issue 03, June, 2026
Website: https://omegajournals.org

hajmdagi raqamli ma’lumot (fayl, disk, xat) uchun unikal bo‘lgan raqamli "barmoq izi"ni yaratib beruvchi matematik matematik koddir. Masalan: Agar tergovchi gumondorning telefonidan olingan faylning Xesh-kodini bayonnomaga e3b0c442... ko‘rinishida yozib qo‘ysa va sudda ushbu fayl qayta tekshirilganda kod aynan mos kelsa, demak faylga zarracha o‘zgartirish kiritilmaganligi (daxlsizligi) isbotlanadi. Hatto fayldagi bitta nuqta yoki vergul o‘zgarsa ham, uning xesh-kodi butunlay boshqa qiymatga aylanib ketadi. Xalqaro amaliyotda tan olingan ushbu qoidaga ko‘ra, raqamli dalil ashyo sifatida olingan soniyadan boshqa to sud hukmi qonuniy kuchga kirgunga qadar kimning qo‘lida bo‘lgani, qayerda saqlangani, qanday texnik ishlov berilgani hujjatli ravishda uzluksiz zanjir ko‘rinishida aks etishi shart. Agar ushbu zanjirda uzilish bo‘lsa (masalan, telefon ekspertizaga yuborilgunga qadar 2 kun davomida tergovchining seyfida hech qanday hujjatsiz saqlangan bo‘lsa), himoyachi tomonda "dalil o‘zgartirilgan bo‘lishi mumkin" degan asosli shubha tug‘iladi va dalil o‘z qiymatini yo‘qotadi. Elektron qurilmalarni olib qo‘yishda tergovchi kiber-himoya choralarini ko‘rishi shart. Qurilma olinayotgan paytda u masofadan turib o‘chirib tashlanmasligi yoki bloklanmasligi uchun darhol "samolyot rejimi"ga o‘tkaziladi yoki maxsus ekranlovchi paketlarga solinadi. Tintuv va olib qo‘yish bayonnomasida qurilmaning IMEI kodlari, seriya raqamlari, korpusidagi tirnalgan joylari xolislar ishtirokida batafsil yoziladi va paket muhrlanadi.

Kiber-kriminalistikaning eng oltin qoidasi: **"Hech qachon asl nusxa (original) bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlay ko‘rmang"**. Tergovchi yoki mutaxassis qurilmani ko‘zdan kechirayotganda uning ichidagi ma’lumotlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri kompyuterga ulab o‘qishi taqiqlanadi, chunki bu tizim fayllarini o‘zgartirib yuboradi. Buning o‘rniga maxsus dasturiy-texnik majmualar yordamida qurilmaning bitma-bit kiber-nusxasi (Klon) olinadi. Nusxa olishdan oldin original drayvga ma’lumot yozilishini bloklovchi qurilmalar o‘rnatiladi. Bayonnomada aynan mana shu klon faylining xesh-kodi qayd etiladi va kelgusi barcha tergov harakatlari faqat ushbu nusxa ustida olib boriladi. Tergovchi texnik jihatdan chuqur bilimga ega bo‘lmaganligi sababli, o‘chirilgan xabarlarni tiklash, Telegramdagi maxfiy chatlarni ochish yoki tizim loglarini tahlil qilish uchun JPKning 180-moddasiga binoan Sud-axborot-texnikaviy (kiber) ekspertizasi tayinlanadi. Ekspert o‘z xulosasida nafaqat kerakli ma’lumotni taqdim etadi, balki ushbu ma’lumot qaysi dastur yordamida, qachon va qanday sharoitda yaratilgani yoki o‘chirilganiga ham huquqiy-texnik baho beradi. Amaldagi

Omega Journal of Interdisciplinary Research and Development
ISSN: 3072-4708
Volume 01, Issue 03, June, 2026
Website: https://omegajournals.org

JPKda "elektron hujjat" tushunchasi ayrim moddalarda (masalan, JPK 204-moddasi) tilga olingan bo‘lsa-da, bugungi kun talablariga javob bermaydi. Qonun hujjatlarida raqamli ma’lumotlarni ko‘zdan kechirish, ularni olishda mutaxassis ishtirokining majburiyligi, xesh-kodlarni bayonnomaga kiritish shartligi to‘g‘risida to‘g‘ridan-to‘g‘ri imperativ normalar mavjud emas. Bu esa amaliyotda har bir tergovchining raqamli dalillar bilan o‘z bilganicha, texnik imkoniyatlaridan kelib chiqib ishlashiga sabab bo‘lmoqda va sudlarda ushbu dalillarning maqbulligi bo‘yicha ko‘plab e’tirozlarni keltirib chiqarmoqda. AQSh (Federal Rules of Evidence - 902-qoida) va Buyuk Britaniya (PACE Act) qonunchiligida raqamli dalillar o‘z-o‘zini identifikatsiya qiluvchi (self-authenticating) dalillar toifasiga kiritilgan bo‘lib, unda xesh-kodlar tizimi va dasturiy ta’minot sertifikatlari mavjud bo‘lsa, dalil avtomatik ravishda haqiqiy deb tan olinadi. Shuningdek, ko‘plab Yevropa davlatlarida raqamli ma’lumotlarni masofadan turib (onlayn-tintuv) olishning huquqiy asoslari yaratilgan bo‘lib, bu kiberjinoyatchilikka qarshi tezkor kurashish imkonini beradi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, jinoyat protsessida raqamli dalillar an’anaviy dalillardan o‘zining virtual tabiati va o‘zgaruvchanligi bilan tubdan farq qiladi hamda ularning maqbulligini ta’minlash maxsus texnik-huquqiy tartibga rioya qilishni talab etadi. Sud-tergov amaliyotini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish va qonuniylikni ta’minlash maqsadida quyidagi takliflar ilgari suriladi: **JPKga yangi institut kiritish:** O‘zbekiston Respublikasi JPKga "Raqamli (elektron) dalillar" deb nomlangan alohida modda yoki bob kiritilib, unda raqamli dalil, elektron tashuvchi, xesh-kod va kiber-nusxa tushunchalariga qonuniy ta’rif berilishi lozim. **Rasmiylashtirish standartini qat’iylashtirish:** Qonunchilikda elektron qurilmalarni ko‘zdan kechirish va olish jarayonida xesh-kodlarni (MD5/SHA-256) bayonnomada majburiy qayd etish hamda ma’lumot yozishni bloklovchi (Write-blocker) vositalardan foydalanish majburiyligini belgilash zarur. **Kiber-savodxonlikni oshirish:** Huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari va sudyalar uchun raqamli kriminalistika bo‘yicha maxsus o‘quv kurslarini tashkil etish va tergov bo‘limlarini zamonaviy dasturiy vositalar bilan ta’minlash davr talabidir.

Omega Journal of Interdisciplinary Research and Development
ISSN: 3072-4708
Volume 01, Issue 03, June, 2026
Website: https://omegajournals.org

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.Rustambayev M.H. Kiberjinoyatlar va ularga qarshi kurashishning huquqiy asoslari. – Toshkent: TDYUU, 2023. – B. 45-48.
2.Volkov A.S. Spesifika fiksasii sifrovix sledov v ugolovnom sudoproizvodstve // Zakonnost i pravoporyadok. – Moskva, 2022. – №4. – S. 12-15.
3.Mason S., Seng D. Electronic Evidence. 5th ed. – London: Institute of Advanced Legal Studies, 2021. – P. 89-102.
4.Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet. – Academic Press, 2011. – P. 204-215.
5.O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-prosessual kodeksi // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 2024-y.
6.To'laganov A.A. Raqamli dalillar bilan ishlashda protsessual muammolar // Huquq va burch. – Toshkent, 2023. – №8. – B. 31-34.
7.Carrier B. File System Forensic Analysis. – Addison-Wesley Professional, 2005. – P. 45-52.
8.Asrorov R. Kiberkriminalistika asoslari: darslik. – Toshkent: IIV Akademiyasi, 2022. – B. 112-118.